

ВПЛИВ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА НА РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА РУСІ

Крижевський А.В.,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7234-7500>
antonio.krv89@gmail.com

Крижевський А.В. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі.

У статті досліджено вплив рецепції римо-візантійського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі шляхом зіставлення конкретних положень нормативно-правових актів. Розглянуто різні типи рецепції, зокрема пряму, непряму та опосередковану. Акцентовано увагу на впливі Еклоги та Номоканону XIV титулів на розвиток законодавства та джерел права Русі (Руську Правду, Устав князя Ярослава про церковні суди). Проаналізовано, які елементи римо-візантійського права були запозичені та адаптовані в правовідносинах Русі, як це вплинуло на формування її правової системи, і які наслідки це мало для подальшого розвитку руського права. В ході порівняльного аналізу норм римо-візантійського та руського права автором було виявлено помітну рецепцію положень, що регулюють спадкові правовідносини. Автор приходить до висновку, що рецепція римо-візантійського права була більш помітною в цивільному праві, ніж у кримінальному. Доведено, що рецепція римо-візантійських норм кримінального права незначна, а система покарань вибудована на основі руського звичаєвого права, де превалюють не страти і членушкодження, а штрафи. Виявлено, що в Руській державі пряма рецепція (тобто запозичення законодавчих рішень) поступалася за обсягами непрямою, яка відбувалася шляхом застосування переробленого та заново систематизованого правового матеріалу, що використовувався для правового регулювання економічних відносин та ідеологічного оформлення тих чи інших політичних реалій. Доведено, що, незважаючи на наявність різних типів рецепції римо-візантійських правових норм у законодавстві Русі, останнє є результатом розвитку руського суспільства й руської правосвідомості. Зазначено, що у процесі історичного розвитку руське право зазнавало сприятливого впливу римського права, хоча при цьому збереглися його національні особливості.

Ключові слова: рецепція, римське право, Русь, руське право, Руська Правда, Номоканон, Еклога, Церковний устав Ярослава.

Kryzhevskiy A. The influence of the reception of Roman law on the development of civil and criminal law in Rus.

The article examines the influence of the reception of Roman-Byzantine law on the development of civil and criminal law in the Rus by comparing specific provisions of normative legal acts. Various types of reception are considered, including direct, indirect, and mediated. The article focuses on the influence of the «Ecloga» and the «Nomocanon XIV Titles» on the development of legislation and sources of law in Kyivan Rus (The Russkaya Pravda, The Church Statute of Prince Yaroslav). The elements of Roman-Byzantine law that were borrowed and adapted in legal relationships in the Rus are analyzed, as well as how this affected the formation of its legal system and the consequences it had for the further development of Rus' law. During the comparative analysis of the norms of Roman-Byzantine and Rus' law, the author identified a significant reception of provisions regulating inheritance relations. The author concludes that the reception of Roman-Byzantine law was more noticeable in civil law than in criminal law. It is shown that the reception of Roman-Byzantine norms of criminal law was insignificant, and the system of punishments

was based on Rus' customary law, where fines predominated rather than executions and physical injuries. It is also revealed that direct reception (i.e., borrowing legislative decisions) was inferior in volume to indirect reception in the Rus state, which was carried out by applying revised and re-synthesized legal material used to regulate economic relations and ideologically shape certain political realities. It is proved that, despite the existence of various types of reception of Roman-Byzantine legal norms in the legislation of the Rus, the latter is the result of the development of Rus society and legal consciousness. It is noted that Ukrainian law benefited from the favorable influence of Roman law during the historical development, although its national peculiarities were preserved.

Keywords: reception, Roman law, Rus, Ruthenia, Rus' Law, Russkaya Pravda, Nomocanon, Eclogue, Church Statute of Prince Yaroslav

Постановка проблеми. Агресія російської федерації активізувала дослідження української ідентичності, самобутності та європейської цивілізаційної приналежності України. З огляду на це в сучасній юридичній науці спостерігається підвищення інтересу до проблематики генезису правової системи, інститутів та галузей права України, в тому числі й до значення рецепції римського права для розвитку правового регулювання цивільних та кримінальних відносин в Україні в різні історичні періоди. Ще Руська держава була визнаним центром правової культури у Східній Європі та мала ефективну правову систему, розвиток якої залежав від багатьох факторів. Одним із ключових факторів, які вплинули на розвиток права Русі, стало поширення християнської релігії, моралі й вчення загалом та рецепція римського права у його візантійській обробці зокрема. Тому дослідження впливу рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі є важливим як для розуміння еволюції права і правової культури в Україні, так і для визначення її цивілізаційної приналежності.

Стан дослідження теми. Історіографія порушеної проблеми, дотична її предмету та об'єкту, достатньо об'ємна. Науковці аналізували вплив римського права на розвиток права Русі з різних аспектів. Історіографія питання наповнена численними дослідженнями, що стосуються загального впливу римського права на формування правової системи Русі (Є. Харитонова, О. Харитонові [10,11], С. Гринька [4]), відбитку рецепції на законодавстві Русі (Шпиталенко Г., Горай О., Барановська Т. [12]) аналізу правових інститутів, які мали своє коріння в римському праві (Ю. Задорожного [6], І. Бойка [1]) тощо. Незважаючи на масивний історіографічний доробок з поставленої проблеми, праць, де наводяться конкретні приклади рецепції римських норм права в джерелах права Русі в українській юридичній науці обмаль.

Метою статті є історико-правовий аналіз впливу рецепції римського права на формування і розвиток цивільного та кримінального права Руської держави та виявлення конкретних запозичених римських правових норм в джерелах права Русі.

Виклад основного матеріалу. На Русі римське право було запозичено не безпосередньо, а через правову традицію Візантійської імперії [10, с. 42]. Тому рецепція римського права на Русі була опосередкованою, а в якості зразка для запозичення, наслідування і переробки було використано не чисте римське право, а його візантійська переробка, яку в цій статті автор буде іменувати «римо-візантійським правом». Розробляючи власні норми та положення, руські законодавці часто використовували різноманітні пам'ятки римо-візантійського права. Серед всього спектру правової спадщини Візантії ключове значення для Русі мала «Еклога» – коротке зведення візантійського законодавства, що було скороченою вибіркою-компіляцією з кодифікації Юстиніана (Corpus juris civilis).

При аналізі змісту відповідних положень Просторової редакції Руської Правди [8] та візантійської Еклоги [5] можна спостерігати вплив нормотворчості першої на низку статей останньої. Найвідчутніше рецепція римо-візантійського права спостерігається в статтях, що стосуються регулювання спадкових відносин.

І в руському, і у римо-візантійському праві права дітей на майно матері від першого шлюбу при повторному шлюбі батька однотипні, про що свідчить зіставлення двох уривків Еклоги і Руської Правди.

Еклога, II § 7: «... Якщо ж він [батько – А.К.] одружиться, коли діти його ще малолітні, то в нього зберігається материнське майно без будь-якого відчуження; якщо ж діти досягли вже законного віку, то, якщо вони забажають, батько має їм беззаперечно повернути це їхнє майно».

РП, ст. 94. «Будуть ли дети, то что первое жены, то то возмутъ дети матере свояе; любо он на жену будетъ възложил, обаче матери своей возмутъ».

Рецепцію положень норм Еклоги в Руській Правді можна спостерігати і щодо охорони майнових прав вдови-матері після смерті чоловіка:

Еклога, II § 6: «... І не мають права її діти протистояти їй чи вимагати від неї батьківське майно; навпаки, вони повинні виявляти їй усіякий послух і повагу, згідно з Божим розпорядженням, як матері;»

РП, ст. 102: «Не хотети ли нагнуть дети ей ни на дворе, а она начнет всяко хотети и сидети, то творити всяко волю, а детем не дати воли;»

Еклога, II § 6: «... зрозуміло, їй належить, як це належить батькам, виховувати дітей, одружувати їх, давати їм посаг, який [вона – А.К.] забажає».

РП, ст. 103: «А материя часть не надобе детем, но кому мати дасть, тому же взяти; дасть ли всем, а вси разделять;»

Еклога, II § 6: «... Якщо ж довелось б їй одружитися, то її діти мають право залишити її і розпоряджатися всім батьківським майном».

РП, ст. 101: «Аже жена ворчеться сидети по мужи, а ростеряет добыток и поидеть за мужь, то платити ей все детем».

Знову спостерігаємо співпадіння положень Еклоги і Руської Правди. В обох пам'ятках вдова має право володіти й користуватися майном померлого чоловіка, ділити своє майно серед дітей на власний розсуд, а при повторному шлюбі, майно померлого чоловіка переходить до дітей.

Незначна відмінність в регулюванні спадкування майна вдовою в Еклезі і Руській Правді спостерігається лише в кількості майна, що отримує вдова. Згідно з Еклогою вдові переходить вся повнота майнових прав, а за Руською Правдою вдова отримує лише те, що передбачено заповітом.

Еклога, II § 6: «Якщо за наявності дітей чоловік помре раніше за свою дружину, то дружина, тобто мати його дітей, є власницею всього свого посагу й всього майна чоловіка, і вона управляє ним...».

РП, ст. 93: «Аже жена сядет по мужи, то на ню часть дати, а что на ню мужь възложить, тому же есть госпожа, а задница ей мужня не надобе».

Звернемо також увагу на певну особливість, що є додатковим доказом рецепції норм Еклоги в Руській правді. Так, і візантійський, і руський законодавці забороняють чоловіку передавати другій дружині майно померлої першої дружини:

Еклога, II § 11: «... чоловіку, який вступає у другий шлюб, не дозволяється нічого брати від своєї першої дружини. Якщо є малолітні діти, то батько повинен охороняти їх майно до того часу, як вони стануть повнолітніми. Якщо ж діти вже досягли повноліття, то батько повинен вже з цього часу передати їм повністю майно їх матері...».

РП, ст. 94: «...любо ои на жену будеть възложил, обаче матери своей возмутъ».

Паралелі між Еклогою та Руською Правдою можна провести в питаннях обов'язків вдови-матері щодо збереження і примноження майна, яке успадкували діти:

Еклога, II § 12: «Дружина, яка повторно виходить заміж, якщо вона має від першого шлюбу дітей, повинна знайти до вступу в другий шлюб опікуна для своїх дітей, і тоді нехай одружиться. Якщо ж цього не буде, то вона несе і своїм майном, і майном свого другого чоловіка відповідальність за повернення дітям від першого шлюбу майна їхнього батька».

РП, ст. 99: «Аже будуть, в дому дети мали, а не джи ся будуть сами собою печаловати, а мати им поидеть за мужь, то кто им ближии будеть, тому же дати на руце и с добыткомъ и с домомъ, донеле же возмогутъ; а товар дати перед людьми; а что срезитъ товаромъ темъ ли пригоститъ, то то ему себе, а истый товар воротитъ им, а прикуп ему себе, зане кормил и печаловалься ими; яже от челяди плод или от скота, то все поимати лицемъ: что ли будеть ростерял, то то все ему платити детем тем...».

Однак тут бачимо і певні відмінності, продиктовані звичаєвим правом і традиціями Русі. Якщо в Еклезі законодавець обмежився лише акцентом на пошуку опікунів для дітей перед повторним шлюбом та на відповідальності за збереження їх спадку, то в Руській державі детально регламентовано і можливі правочини опікуна щодо майна підопічних. Рецепція тут прослідковується на рівні загальних юридичних конструкцій.

Безсумнівна схожість положень Еклоги та Руської Правди спостерігається і в нормах, що стосуються можливості позбавити спадщини законних дітей та вибору спадкоємців:

Еклога, V § 5: «... Якщо заповіт виконано повністю так, як було зазначено вище, і якщо батьки опускають при складанні заповіту своїх законних дітей або одного з них, то судді нехай розсліду-

ють справу. І якщо вони встановлять, що діти часто ображали своїх батьків або завдавали їм образ іншого характеру, нехай залишиться розпорядження батьків непорушним».

РП, ст. 106: «А матери, который сын добр, первого ли [мужа] другого ли, тому же даст свое; аче и вси сыновемей будут лиси, а дчери может дати, кто ю кормить».

Незважаючи на те, в Руській Правді батьківські права із Еклоги трансформовані в права лише матері, наведена паралель із двох документів доводить, що руський законодавець рецепіював з певною обробкою § 5 титулу V візантійської пам'ятки.

Рецепції піддалися і норми римо-візантійського права, що стосуються особливостей спадкування без заповіту. В цьому випадку руський законодавець вдавня майже до дослівного перекладу.

Еклога, VI § 1: «Якщо хтось помирає без заповіту і в нього залишаються діти чи онуки, всі вони успадковують ...»

РП, ст. 92: «... паки ли без ряду умреть, то всем детем ...»

Звернемо увагу також на рецепцію положень римського права щодо заповідальної дієздатності. Укладачі Еклоги використали римську норму щодо обмеження заповідальної дієздатності із Дигест Юстиніана (D. 5, 2, 2): «... nam si vere furiosus esset vel demens, nullum est testamentum». («Якщо заповідач справді був божевільним або безумним, то заповіт нікчемний – А.К.»). В Еклезі (V, § 1) знаходимо: «Не мають права заповіту: особи, які внаслідок будь-якої хвороби перебувають не в своєму розумі... божевільні». Таким чином візантійський законодавець розширює римську норму додатковим медичним критерієм – порушеннями функцій мислення внаслідок будь-якої хвороби.

Що стосується руського права, то заповіт у Руській Правді згадується у ст. 92 та 93 Просторової редакції, однак ця стаття не містить положень про обмеження заповідальної дієздатності. Однак на Русі досить поширеним був збірник «Закон Судний людем», а частина дослідників вважає, що його Просторова (поширена) редакція має давньоруське походження [2, с. 213]. В цій пам'ятці міститься норма, рецепційована із Еклоги, яка обмежує права душевнохворих на складання цивільно-правового правочину у формі заповіту. Згідно із «Законом Судним людем», заповіт повинен бути написаний «сдравымь ходящим и целымь умомь» [7, с. 149]. Також було рецепційовано з Еклоги (V, § 2) і необхідність присутності семи свідків при складанні заповіту.

Таким чином, юридичні конструкції Еклоги щодо спадкового права були достатньо творчо перероблені в Просторовій редакції Руської Правди. Еклога виступала своєрідним орієнтиром для руських юристів при унормуванні найбільш актуальних тем в законодавчій сфері. Хоча в окремих випадках орієнтування супроводжується майже буквальним перекладом норм Еклоги, сліпого копіювання положень римо-візантійського спадкового права не відбулося.

Окрім того зазначимо, що з низкою положень Еклоги (Титул X «Про позики» та Титул XI «Про різні вклади») можна співвіднести і норми Руської Правди щодо боргів (ст. 55) та корабельної трощі й знищення купецьких товарів (ст. 54).

Еклога, X § 2: «Якщо ... боржник не забажає ліквідувати борг, той, хто утримує забезпечення, отримує право ... продати забезпечення та з [отриманої] суми взяти належне йому».

РП, ст. 55: «О долзе. Аже кто многим должен будеть, ... то вести и на торг, продати же и отдати ...».

Еклога, XI § 1: «Якщо ж той, хто отримав речі на зберігання, посилається на який-небудь нещасний випадок – пожежу або крадіжку, яка сталася в нього, при якій разом з його власними речами загинули і чужі, нехай судді здійнять розслідування. І нехай визнають того, хто отримав <вклад> таким, що не підлягає покаранню, тому що він втратив його не зі своєї вини».

РП, ст. 54: «Аже который купец истопиться. Аже который купец шед где либо с чюжими кунами, истопиться, либо рать возметь, ли огонь, то не насилити ему, ни продати его ... зане же пагуба от бога есть, а не виноват ость;»

В обох випадках спостерігаємо нормотворчий вплив Еклоги, однак тут він прослідковується не стільки на рівні рецепції римо-візантійських норм, скільки на рівні запозичення юридичних конструкцій і концепцій. Руський законодавець, який безсумнівно був знайомий із положеннями Еклоги, піддав їх творчій переробці і використав при проектуванні положень Руської Правди, які стосуються способів забезпечення договірних зобов'язань чи зменшення відповідальності через природні катаклізми.

Зовсім інакше відбувалася рецепція в Руській державі правових положень римо-візантійського кримінального права, що містилися в Еклезі. У її тексті злочини та покарання зосереджено в XVII титулі [5]. За злочини, які кваліфікуються як вбивства (XVII, §§ 45, 46, 47, 48) та «розбой» (XVII,

§§ 1, 4, 5, 13, 14, 16, 24, 30), норми Еклоги як покарання передбачають смертну кару й членушкодження відповідно. Також зауважимо, що низка статей «Руської Правди» так чи інакше пов'язані з типами злочинів, що фігурують у XVII титулі Еклоги (статті про крадіжку коня, зброї, про псування чужого військового майна тощо). Однак детальне знайомство із злочинами та покараннями, що містяться в Еклезі і Руській Правді, дозволяє констатувати факт, що рецепція римо-візантійських норм кримінального права незначна, а система покарань вибудована на основі руського звичаєвого права, де превалюють не страти і членушкодження, а штрафи.

Зрозуміло, що широке знайомство руських законодавців із Еклогою не могло зовсім не відобразитися на проектуванні норм кримінального права в Руській Правді. Незначна рецепція кримінального права на рівні правових конструкцій все ж таки відбувалася. Так, для прикладу, § 12 XVII титулу перекликається із статтею 116 Руської Правди.

Еклога, XVII § 12: «Власник раба, який учинив крадіжку, якщо захоче зберегти свого раба, нехай дасть відшкодування того, що було вкрадено. Якщо ж не захоче отримати свого раба, то нехай віддасть його у повну власність потерпілому».

РП, ст. 116: «Аче же холоп кде куны вложитъ 1), а он будетъ не ведая вдал, то господину выкупати али лишитися его;»

Однак цей приклад радше виключення із правила. На Русі навіть рецепція принципів кримінального римо-візантійського права відбувалася із великими труднощами. Причини цього явища можуть бути різними: від невдалої спроби ще князя Володимира Святославовича застосовувати на Русі кінця X – початку XI санкції з Еклоги і як наслідок лютий супротив населення (якщо допускати, що така спроба існувала) до небажання владної верхівки відмовитися від можливості поповнювати скарбницю надходженнями від стягування штрафів.

Про складність використання візантійських норм кримінального права, продиктованих християнською мораллю, можна судити на прикладі нормопроекування Уставу князя Ярослава про церковні суди (Устав Ярослава – далі) [9]. При його складанні в якості основної рецепційованої пам'ятки римо-візантійського права було використано Номоканон XIV титулів. В Уставі система покарань була сконструйована дуже обережно, на кшталт ранньослов'янських судебників на зразок «Закону судного людем». Обережність полягає в тому, що законодавець за один і той самий злочин встановлює альтернативні покарання. Зокрема, у Законі Судном людем дається можливість вибору або церковного покаювання з дотриманням суворого посту (спокутування), або візантійської норми покарання (усічення руки, носа, биття батогами, вигнання та штраф).

Аналогічний принцип спостерігаємо в Уставі князя Ярослава про церковні суди: законодавець пропонує відразу кілька видів покарання за ті чи інші гріхи або злочини. Устав, з урахуванням традиційних норм права, залишаючи у компетенції церкви певні типи судових справ, встановлює розміри грошових штрафів на користь церкви. Проте крім грошової системи покарань у ньому присутні й альтернативні покарання епитимей, в певних випадках сформульовані чітко (статті 16, 17 та інших.), а інших – розпливчасто (статті 32, 33, 34, 35 тощо) [9].

В Уставі відсутні конкретні описи характеру тієї чи іншої епітимії. Законодавець лише на початку тексту і наприкінці його урочисто заявити, що всі покарання повинні відповідати Номоканону. Оскільки Устав Ярослава складений на Русі після давньоруського перекладу Номоканона XIV титулів без тлумачень, то цим і пояснюється його надмірний лаконізм щодо альтернативних покарань. Окрім того, в Уставі альтернативні церковні покарання передбачені не всюди, а, переважно, у статтях про моральні злочини та провини, і виступають вони як засіб залучення до лона християнської релігії. М'якість цих норм сильно контрастує з непомірно високими розмірами грошових штрафів. Однак тут потрібно розуміти, що більшість списків Уставу, які збереглися, відносяться до більш пізньої епохи, в них первинний текст постійно перероблявся й зазнав різноманітних перекручень й спотворень.

Крім Номоканона XIV титулів законодавець при встановленні альтернативних покарань в Уставі Ярослава використовував і юридичні норми Еклогу. У низці випадків поруч із грошовим штрафом стоїть санкція: «а князь стратить» (статті 1, 2, 3, 5, 6, 10, 11, 13 тощо) [9]. Цей третій різновид покарання найчастіше зустрічається там, де йдеться про найбільш тяжкі, з погляду християнської моралі, злочини. Цілком можливо, що подібна система покарань має на мені поступове, обережне і планомірне впровадження на Русі юридичних норм візантійської Еклоги. Адже Еклога за подібні тяжкі злочини карає достатньо суворо. Наприклад, за викрадення світської дівчини та позбавлення її честі передбачається санкція у вигляді відрізання носа та вигнання спільників (XVII, § 24), відрізанням носа карається і звалтування (XVII, § 30, § 31) тощо.

Однак в деяких статтях Уставу Ярослава можна спостерігати чіткий вплив римо-візантійського права. Наприклад, руські законодавці рецепіювали положення Еклоги у ст. 14 Уставу Ярослава про перелюбство (в § 19 титулу XVII передбачається покарання у вигляді 12 ударів для одруженого чоловіка і 6 ударів (§ 20) для холостяка, а в Уставі Ярослава – 12 та 6 гривень відповідно) та у ст. 7 про двоєженство (норми і Еклоги і Уставу Ярослава передбачають вигнання другої дружини і співжиття з першою). Оскільки Коротка редакція Уставу Ярослава вважається текстуально найближчою до оригіналу [3, с. 636], тому саме її використаємо для порівняння з аналогічними положеннями Еклоги.

Еклога, XVII § 19: «Той, хто має дружину і чинить перелюб, нехай одержить в якості уроку 12 ударів, чи то багатий, чи бідний».

Еклога, XVII § 20. «Той, хто не має дружини і займається розпущою, отримає шість ударів».

Устав Ярослава (Коротка редакція), ст. 14 Аже мужь с женою по своей воли распутится, епископу 12 гривен; а будет не венчалныи, епископу 6 гривен.

Еклога, XVII § 35: «Двоєженець карається батогами, а друга дружина його виганяється разом із дітьми, що народилися від неї».

Устав Ярослава (Коротка редакція), ст. 7. Аже мужь оженился иною женою, с старою не распутився, муже ть епископу в вине, а молодую в дом церковный, а [с] старою жити.

Зауважимо, що використання санкцій Еклоги у Статуті Ярослава проведено епізодично і дуже гнучко та обережно – лише як один із можливих варіантів покарання.

Висновки. Рецепція римського права відома на території українських земель з X ст., з Княжої доби. В Руській державі пряма рецепція (тобто запозичення законодавчих рішень) значнотпоступалася за обсягами непрямій, яка відбувалася шляхом застосування переробленого та заново систематизованого правового матеріалу, що використовувався для правового регулювання економічних відносин та ідеологічного оформлення тих чи інших політичних реалій. Порівняльно-правовий аналіз текстів візантійських (Еклоги, Номоканону XIV титулів) і руських юридичних пам'яток (Руська Правда, Устав князя Ярослава про церковні суди) показує, що, незважаючи на наявність різних типів рецепції римо-візантійських правових норм у законодавстві Русі, останнє є результатом розвитку руського суспільства й руської правосвідомості. В ході дослідження виявлено, що рецепція римського права була більш помітною в цивільному праві, ніж у кримінальному. Одні положення Руської Правди достатньо розвинені для задоволення потреб населення в якісному регулюванні правовідносин, інші ще грубі, й перехід до тонкощів римо-візантійського права став для них неприродним стрибком. Тому у процесі історичного розвитку українське право зазнавало сприятливого впливу римського приватного права, хоча при цьому збереглися його національні особливості. Результати дослідження показали, що вплив римського права на розвиток правових відносин на Русі був помітним, але не єдиним фактором, що вплинув на формування правової системи.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2013. Вип. 2. С. 87–96.
2. Вілкул Т. «Закон судний людем». *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е-Й.* С. 213.
3. Волощенко О, Усенко І. Статут князя Ярослава Мудрого. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П-С.* С. 636.
4. Гринько С. Значення типології рецепції римського права для правових систем європейських країн. *Приватне право і підприємництво.* 2014. Вип. 13. С. 9–13.
5. Еклога. Візантійське законодавче зведення VIII ст. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:SWdbLd_hVsJ:www.hist.msu.ru/ER/Etext/ecloga.htm&hl=uk&gl=ua&strip=1&vwsrsc=0 (дата звернення: 11.03.2022).
6. Задорожний Ю. «Руська правда» і римське право: порівняльний аспект. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* 2009. № 1 (87). С. 49–53.
7. Закон Судный людем пространной и сводной редакции / Под ред. М. Тихомирова (отв. ред.). М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. 286 с.

8. Руська Правда. *Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X-XII вв.*/ Юшков С. (отв. ред.). Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1952, С. 108–120.
9. Устав князя Ярослава про церковні суди. *Памятники русского права. Вып. 1: Памятники права Киевского государства. X-XII вв.*/ Юшков С. (отв. ред.). Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1952, С. 259–262.
10. Харитонов Є. Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти. Одеса: Балтська районна друкарня, 1997. 287 с.
11. Харитонов Є., Харитонова О. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 14–24.
12. Шпиталенко Г., Горай О., Барановська Т. Вплив рецепції римського приватного права на формування законодавства Київської Русі: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 39–43. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/8>.